

УДК 655.3:7.041(4):821.161.2 Куліш"18"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/94-1-34>

Марія КУКІЛЬ,
orcid.org/0000-0001-5451-9930
аспірантка кафедри теорії і історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) maria.kukil@naoma.edu.ua

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ОФОРМЛЕННЯ «ГРАМАТКИ» ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША (СЕРЕДИНА XIX СТ.)

В сучасні часи протистояння України проти російської агресії важливе значення має збереження та популяризація вивчення української мови як головної складової ідентифікації української нації. В епоху підімперського існування України в XIX столітті з тотальною русифікацією усього населення важливу роль у відродженні національного духу відіграла видавнича діяльність Пантелеймона Куліша.

Видана ним «Граматка» (1857) включала вивчення абетки, читанки, арифметики. Вона мала глобальне значення для української культури, адже вперше читанка була надрукована українською мовою, наближеною до тогочасної використовуваної. В порівнянні з іншими книгами, які видавав П. Куліш на базі власної сформованої друкарні, «Граматка» мала унікальне художньо-ілюстративне вирішення, що дуже сильно вирізняло її від тогочасних російських тенденцій в оформленні навчальної літератури.

Метою даного дослідження є пошук та знаходження вихідних матеріалів та джерел, що використовувались П. Кулішем для оздоблення «Граматки»: для виявлення контактів з європейськими ілюстраторами, видавцями та словолитнями, що мало підтвердити наслідування європейських традицій книжкової справи в українському видавництві середини XIX століття.

За допомогою сканованих матеріалів з відкритих джерел, бібліотек, на основі веб-ресурсів з продажу старовинних графічних зображень, було виявлено походження елементів книжкового оздоблення та оригінали робіт для сторінкових ілюстрацій для «Граматки», що підтвердило тісні взаємовідносини між європейськими видавництвами та друкарнею П. Куліша. Виявлено співпрацю з Бельгійським ливарним заводом Societe Typographique Belge (Ad. Wahlen et. Cie) та використання каталогів, розроблених британськими каліграфами та ілюстраторами. Зокрема, знайдено оригінали ілюстрацій, які використовувались у художньому оформленні «Граматки» або перемальовувались головним графіком-ілюстратором для створення єдиного стилю ілюстрованого видання.

На сьогодні вивчення знакових книг та видань, їхнє художнє оформлення та ілюстрування мають велике значення для формування української культури. Це допомагає глибше розуміти тісні взаємовідносини України з іншими європейськими країнами, що підтверджує високий рівень мистецтва української книги XIX століття.

Ключові слова: «Граматка», читанка, ілюстрація, буквиця, кінцівка, абетка, словолитня.

Mariia KUKIL,
orcid.org/0000-0001-5451-9930
Postgraduate student at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) maria.kukil@naoma.edu.ua

EUROPEAN TRADITIONS OF THE ARTISTIC DESIGN OF PANTELEIMON KULISH'S "HRAMATKA" (MID-NINETEENTH CENTURY)

In the contemporary context of Ukraine's resistance to Russian aggression, the preservation and promotion of the study of the Ukrainian language is of crucial importance as a primary component of Ukrainian national identity. During the period of Ukraine's imperial subjugation in the nineteenth century, marked by the total Russification of the population, the publishing activities of Panteleimon Kulish played a significant role in the revival of the national spirit.

His Hramatka (1857) included the study of the alphabet, a reading primer, and arithmetic. It was of major significance for Ukrainian culture, as for the first time a reading book was published in the Ukrainian language closely aligned with its contemporary spoken usage. In contrast to other books published by Panteleimon Kulish on the basis of his own established printing house, Hramatka featured a unique artistic and illustrative design, which sharply distinguished it from the prevailing Russian trends in the design of educational literature of the period.

This research aims to locate and analyze the original materials and sources employed by Panteleimon Kulish in the visual and decorative design of Hramatka. Particular attention is given to identifying his connections with European illustrators, publishers, and type foundries, thereby demonstrating the influence of European book-production traditions on Ukrainian publishing in the mid-nineteenth century.

Based on scanned materials from open-access sources and libraries, as well as online resources offering antique graphic imagery, the provenance of book-design elements and original page illustrations for Hramatka was established.

The findings demonstrate close links between European publishing enterprises and Panteleimon Kulish's printing house, including cooperation with the Belgian type foundry Société Typographique Belge (Ad. Wahlen et Cie) and the use of catalogues designed by British calligraphers and illustrators. Original illustrations were identified that were either incorporated directly or reinterpreted by the principal illustrator to ensure stylistic coherence.

Today, the study of landmark books and publications, as well as their artistic design and illustration, is of great importance for the formation of Ukrainian culture. It enables a deeper understanding of Ukraine's close relationships with other European countries and confirms the high artistic quality of Ukrainian book art in the nineteenth century.

Key words: *Hramatka, reading book, illustration, decorated initial, tailpiece, alphabet, type foundry.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах протистояння російській агресії головне завдання українського народу – збереження національної ідентичності, що базується на власній українській мові. Після захоплення російськими військами українських територій першою справою загарбників завжди є знищення українських бібліотек, особливо підручників з історії та вивчення української мови для дітей задля насадження власної російської. Позбавлення можливості навчатись власної мови молодого покоління українців, на жаль, є тенденцією політики великодержавних імперій, які, захоплюючи чужі території, побоювались повстань з боку поневолених народів в усі часи. В Росії XIII–XX ст. з тотальною русифікацією усього населення, важливу роль у відродженні українського національного духу відіграла видавнича діяльність Пантелеймона Куліша – видатного громадського діяча, історика, письменника, видавця.

Як відзначила сучасна дослідниця О. Кравченко: «Генеza підручникотворення у науково-педагогічній діяльності П. Куліша бере початок ще від товаришування із членами Кирило-Мефодіївського товариства, котрі велику увагу приділяли справі народної освіти.» (Кравченко, 2009: 263). Розуміючи потребу в друкованій україномовній літературі П. Куліш відкрив в Петербурзі у червні 1857 року власне видавництво з назвою «Друкарня П. А. Куліша», яка стала першою українською друкарнею в Російській імперії. Сам засновник виконував основну редакторську роботу, а завідувачем (бухгалтером, секретарем, коректором і книгопродавцем) став його київський знайомий Данило Каменецький. (Нахлік, 2007: 126)

Мріючи про відродження україномовного народної освіти, про національну школу як осередок національного виховання, у 1857 році П. Куліш видав «Граматку» – перший україномовний буквар (читанку) в підросійській Україні. У своєму листі до сестер Олександри й Марії Милорадовичів автор писав: «Ся книжка явить народу, що він таке, звідки узявся і як йому подобає на світі жити.» (Нахлік, 2007: 133). Однак «Граматка», а також читанки наступних письменників та просвітителів, на думку влади Росій-

ської імперії погрожувала цілісності держави, бо посилення української культури може привести з часом до сепаратизму, до відокремлення від Російської імперії. Тому вже у 1863 році Валуєвський циркуляр заборонив навчання українською мовою та видання українських підручників, залишивши можливість друку лише художню літературу, яка проходила додаткову цензуру.

Попередньо до «Граматки» П. Куліш видав художні твори М. Гоголя, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського та «Народні оповідання» М. Вовчка. Вони являли собою книги, головною метою яких була публікація саме літературного твору, тому вони видавались без художньо-ілюстративного супроводу. В протигагу ним «Граматка» містила ілюстрації та велику кількість книжкового оздоблення (буквиці та кінцівки) та стала прикладом оформлення навчальної літератури для наступних видавців. Варто зазначити, що знаходження походження ілюстрацій та книжкового оздоблення не розглядалось мистецтвознавцями та науковцями.

Окрім важливого аспекту відродження національної культури, «Граматка» П. Куліша має ще велике значення як перший приклад художнього оформлення україномовної навчальної літератури. У самому виданні не були зазначені художник-оформлювач, автори ілюстрацій та художньо-декоративних елементів, що ускладнило мистецтвознавчий аналіз книги для науковців та дослідників. Ідентифікація та знаходження авторів елементів книжкового оздоблення та ілюстрацій видання надасть глибше розуміння видавничої діяльності П. Куліша в його європейських видавничих взаємовідносинах в середині XIX століття.

Аналіз досліджень. Дослідження проведено на основі теоретичних досліджень історії книжкової ілюстрації видатного британського графіка, ілюстратора та теоретика мистецтва книги Д. Бланда та історії розвитку української графіки з XI – початку XX століття відомого мистецтвознавця та колекціонера А. В'юника. Вивчення поліграфічної діяльності в Україні в середині XIX століття проводилось на основі дослідження академіка Української академії наук, історика літератури С. Єфремова. Вагоме місце займає

наукова монографія про життя та діяльність П. Куліша українського літературознавця, доктора філологічних наук Є. Нахліка. Разом з цим важливе значення має визначення головних характеристик підручників авторства П. Куліша доктором педагогічних наук О. Кравченко. Пошуки авторів художньо-ілюстративного оздоблення здійснювались шляхом знаходження збігу зображень з відкритих Інтернет-ресурсів із зібраннями сканованих та фотографованих видань обраного періоду.

Мета статті – дослідження елементів книжкового оздоблення видання П. Куліша «Граматка» 1857 року, виявлення їх спільних рис, що формують цілісність видання та знаходження авторів або джерел для ідентифікації іноземних країн, що співпрацювали з першим українським видавництвом.

Викладення основного матеріалу. З кінця XVIII в усіх видах мистецтва, включаючи графіку, відбувались істотні зміни. Церква як головний замовник втрачала своє панівне становище, поступаючи місце цивільним друкарням зі світською тематикою. (В'юник, 1994: 16) Видатний культурний діяч та письменник П. Куліш у 1856 році, заснувавши власну українську друкарню у Санкт-Петербурзі, культурній столиці самої російської імперії, розгорнув величезну систематичну видавничу практику. Одним з головних видань 1857 року є написана ним «Граматка» для навчання грамоти дітей та дорослих сучасною на той час українською мовою. Як відзначає О. Кравченко, П. Куліш вжив власноруч розроблений фонетичний правопис, який у подальшому назвали «кулішівка», яка «відбила фонетичні ознаки української мови» (Кравченко, 2007: 264).

Вміст «Граматки» являє собою чітку структуру, що розподілена на дванадцять розділів. Після передмови до читача, підручник розпочинається абеткою для дітей, наступними йдуть окремі правила для вчителя, далі – склади та тексти для читання. Підручник також містить навчання з арифметики, релігійні твори, історичні відомості та читання для дорослих. З художнього ілюстративного наповнення у виданні є 3 сторінкові графічні ілюстрації, 19 великих і 21 художня буквиця та 10 мальованих кінцівок. Розміщення кожної ілюстрації та художнього елементу книжкового оздоблення відповідає логічному значенню кожного окремого розділу та логічному викладенню тексту. На жаль, художник-оформлювач підручника не вказаний, але є припущення, що вибором художника-ілюстратора та усіх додаткових елементів займався Данило Каменецький, якого сам П. Куліш називав секретарем – «він же й хазяїн, і коректор, і іздатель» (Сфремов, 1926: 8).

З початку XIX століття українське графічне мистецтво збагатилось новими графічними техніками, які прийшли з Європи: торцева гравюра на дереві, автолітографія, офорт, акватинта та мецо-тинто. Варто зазначити, що з розвитком книгодрукарської справи у XIX столітті усі процеси, що входили у виготовлення книги, ставали окремими виробництвами. З'явилися словолитні (ливарні заводи), що розробляли нові види шрифтів та супутні декоративні елементи, що входили у набірну форму для створення відбитка – друку сторінки. Словолитні та типографічні компанії видавали спеціальні каталоги з різноманітними набірними шрифтами та декоративними оздобленнями, що інколи включали цілі ілюстрації для продажу. Відзначаючи близькість України до Європи, її європеїзм, що завжди протистояв євразійському російському стилю життя для пошуку джерел книжкового оздоблення, було обрано саме європейські країни, включаючи Англію, з її бурхливим індустріальним розвитком в XIX столітті.

На оправі «Граматки» читача зустрічають два крилаті янголи на зеленому тлі, що стоять перед декоративними лозами з херувимами із церковною та просвітницькою атрибуцією: свічками, книгами, хрестами, каменями-заповітами. Унизу під назвою в класичному декоративному європейському картуші розміщено місто та рік видання. Композиція з оправі повторюється на першій титульній сторінці за традиціями тогочасної доби. Зворотна сторона оправі містить в оточенні декоративної рамки по центру зображення арфи – символу високої культури та науки у XIX столітті. Зовнішнє оформлення читанки відповідало тогочасним загальним європейським тенденціям із заміною дорогих матеріалів для палітурки на більш дешеві паперові.

Великі ілюстрації відповідають релігійній тематиці: зображують розп'ятого на хресті Ісуса (Куліш, 1857: 4), Діву Марію з маленьким Ісусом (Куліш, 1857: 44) та Ісуса Христа на Таємній вечері (Куліш, 1857: 62) з відповідними підписами. Важливо підкреслити, що всі сторінкові ілюстрації виконані одним художником-гравером, про що свідчить індивідуальна манера штрихування та обробка облич головних героїв. Серед інтернет-ресурсів з продажом надрукованих старовинних гравюр, в онлайн-магазині Rawpixel з європейськими роботами було знайдено гравюру, з якої художник-гравер робив копію для ілюстрації з Дивою Марією (Rawpixel). На жаль, автор знайденої гравюри не вказаний, проте можна порівняти відмінності оригіналу та копії. Ілюстратор «Граматки» значно змінив обличчя Марії, виконавши

світлотіньове моделювання більш грубішими лініями, наближуючи його до плаского вирішення. Ілюстрація, що зображує Ісуса Христа на Тасмній вечері, більше нагадує типову європейську композицію «Ісус Христос благословляє хліб», однак з поглядом Ісуса до низу, а не вгору до Бога, та з іншим положенням рук.

Велика мальована графічна буква «С» з трояндами розпочинає текст вступу, який закінчується великою декоративною кінцівкою. Вона демонструє в обрамленні розкішного картуша стилю рококо сніп злакової культури зі знаряддями праці позаду нього. За своєю композицією та конструкцією буква «С» та кінцівка не були типовими для місцевого книгодрукування, а ймовірно запозиченими. Відзначаючи оригінальність кінцівки вступної частини «Граматки» вдалось встановити, що вона входила в каталог «Зразок шрифтів, віньеток, флористичних орнаментів та типографічних прикрас», популярної на той час Бельгійської типографічної компанії (Ad. Wahlen et. Cie) під номером 508 у розділі «Кінці сторінок і колонтитули». (Wahlen, 1846: 283) Каталог містив окрім переліку набірних шрифтів нейтральні безнаціональні композиції книжкового оздоблення, якими користувались європейські видавці для оздоблення друкованих творів.

Після вступної частини представлена перша велика ілюстрація з зображенням розп'яття Христа на лівій сторінці та різні способи написання української абетки на правій. Після цього перед читачем постають «Правила для учителя» з ілюстративною кінцівкою, що зображує Ісуса перед простими людьми у ролі вчителя проповідника. Цікаво відзначити, що дану композицію можна ще зустріти у польських підручниках на титульних сторінках «Буквар для добрих дітей католиків» (Elementarz dla dobryh dzieciok katolikou) 1862 року, виданого у Варшаві, та ще «Друг дітей. Писання для навчання та розваги дітей» (Przyjacieł Dzieci. Pismo dla rouzhenia i rozrywki dzieci) 1892 року. Варто зазначити, що якість графічної кінцівки в «Граматці» набагато якісніша, аніж у польських підручниках, що дає можливість стверджувати про першість ілюстрації саме українського ілюстратора, з роботи якого у подальшому робили копії.

Наступний розділ «Склади» не містить мальовану буквицю, але має ілюстровану кінцівку, що зображує великого орла, що розриває змію (Куліш, 1857: 14). Графічна манера та штрихування наближується до робіт автора сторінкових ілюстрацій, проте на сайті «Alamy» у зібраннях книжкової графіки представлений оригінал роботи ID:RJD406, що містить у правому нижньому кутку не дуже роз-

бірливий підпис автора, проте з чітко розпізнаваною латинською літерою «S» в середині слова. Це доводить іноземне походження графічної роботи.

Наступний розділ «Читаніє по верхам» з дванадцятьма текстами та декількома псалмами, призначений для дітей, оформлений за принципом вступу. Різностильові мальовані буквиці демонструють юному читачу багате різноманіття художніх рішень великих літер: поставлених в три чверті з показом глибини, в оточенні рослинних елементів, у вигляді архітектурних композицій, або з витонченими візерунками з рукописних книг. Разом з цим, якщо більшість буквиць відповідають нейтральному європейському стилю, то дві з них чітко вказують на українське авторство.

Найбільшу цінність має буква «Я» (Куліш, 1857: 27), що представлена у вигляді сюжетної композиції в прямокутному форматі: козак з шаблею припав до землі та молиться іконі на стовпі з образом Христа-вчителя на тлі зоряного неба з півколом місяця. Для більшої пізнаваності літери в буквиці додатково розміщена типографська літера на стовпі під образом. Аналізуючи художні видання тогочасного періоду, варто згадати буквиці французького графіка Жана Гранвіля (Жан Жерар) для двотомного видання «Мандри Гулівера в невідомі землі» Д. Свіфта, яке вийшло у 1842 році в перекладі на польську мову з оригінальними ілюстраціями. Вони являли собою маленькі ілюстровані композиції, в середині яких додаткового розміщувались типографські літери. Порівнюючи буквицю «Я» з читанки Куліша з іноземними, варто зазначити, що українська зображує типографський знак своїм силуетом, тоді як латинські буквиці мали довільну композицію зі штучно вставленими літерами в ілюстрацію.

У цьому ж розділі між дванадцятьма літературними творами зустрічаються ілюстративні кінцівки, що також виконані в різних форматах та композиціях. Окрім нейтральної горизонтальної композиції з овочами та фруктами, розміщена графічна робота до тексту про Божу кару ляхам із зображенням розбитого блискавкою дерева та лежачого тіла чоловіка під ним (Куліш, 1857: 29). Треба зазначити, що дана ілюстрація до «Граматки» вже використовувалась у книзі «Тарас Бульба» М. Гоголя в перекладі з російської на галицько-руську мову з друкарні Ставропігійського інституту у 1950 році. З огляду на художнє оформлення видання, ілюстрація є першим зображальним елементом видання, що розміщена аж в кінці шостого розділу, тому можна констатувати, що дана композиція не є оригінальною, а є також запозиченою. Після заснування власної друкарні

П. Куліш на прохання матері М. Гоголя Марії Іванівни (Нахлік, 2007: 128) видав найповніше на той час зібрання його творів і листів «Сочинения и письма». З огляду на виконану роботу з високою вірогідністю можна стверджувати, що П. Куліш бачив львівське видання з цією графічною кінцівкою. Разом з цим, якщо композиція кінцівки для твору М. Гоголя була ілюстрацією смерті одного з головних героїв – козака, то у виданні П. Куліша вона ілюструє смерть поляка – ворога українця. Пізніше польські пани повідомили київському генерал-губернаторові О. Ярошинському, нібито «ГраMATка» «розбуджує в народі старий козацький і гайдамацький дух» та показували кінцівку з розбитим деревом, стверджуючи, що це емблема того, як розбуджене хлопство мусить розрушити устрій громадський і перебити панів. (Статеева, 2007). Вочевидь, дана кінцівка додала ще більшої негативної репутації підручнику П. Куліша і до так сумнівної репутації автора як колишнього члена Кирило-Мефодіївського товариства.

Окрім кінцівки для вступу, з альбому Бельгійської типографічної компанії ще було узятє зображення двох снопів під номером 214 у розділі «Віньетки – різні теми» (Wahlen, 1846: 208). Цікаво зазначити, що дане зображення попередньо було використане для ілюстрації та титульній сторінці російськомовного видання «Записки Александры Фукс о чувашах и черемьсахъ Казанської губернии», виданого в Казані у 1840-му році, що свідчить про обізнаність російських видавців про іноземні каталоги ливарних заводів.

Окремо варто відзначити буквиці до розділу «Коротенька священна історія» для більш дорослих читачів. Окрім першої головної художньої літери «В» з двома лозами по боках, унікальні наступні буквиці, що розпочинають кожний новий розділ оповіді. Вони виконані меншим форматом та представлені у формі стовбурів з обрубаними гілками дерев. Декілька збільшених варіантів представлені у дитячій частині «Граматики» та демонструють високу деталізацію графічного малюнка. По буквиці «А» з зображенням сокири для дванадцятого останнього розділу вдалось встановити походження цілої абетки. Така абетка вперше зустрічається в альбомі Жана Мідолле «Альбом Середньовіччя. Складено та виконано Мідоллем, художником, письменником, композитором» (Midolle, 1836: 133) у 1836 році в зеленому та коричневому кольорах з назвою «Лісова» («Forestiere») під номером 23. Знаменитий каліграф та типограф Ж. Мідолле зібрав найкращі типографічні та художні абетки в одну збірку виконаної власним експериментальним кольоро-

вим літографським друком. У подальшому (1843) абетка «Лісова» зустрічається в альбомі видатного французького каліграфа і мініатюриста Жозефа Сільвестра «Алфавіт-альбом. Збірка шістдесяти аркушів з ілюстрованими та прикрашеними квітами алфавітами, взятих з головних бібліотек Європи» (Silvestre, 1843: 67) під номером 33 з однойменною назвою. У «ГраMATці» П. Куліша використані оригінальні буквиці, латинські графеми яких однакові з кириличними, а також похідні, відтворені за принципами побудови оригінальної абетки («Лісова») задля зображення саме українських літер.

Сам принцип співвідношення буквиці до тексту та композиційне вирішення першої частини загалом, досить сильно відрізнялось від тогочасних книг в російській імперії. З огляду на високу обізнаність П. Куліша у поліграфічній справі та тогочасних європейських тенденцій, можна припустити, що принцип його верстки походив з унікального видання – читанки, створеної до проведення Великої виставки промислових виробів усіх націй (Кришталевий палац) у 1851 році (Лондон). З розвитком публікації журналів в Англії для середнього класу, що вимагали від ілюстраторів швидкої роботи, через що книга стала зібранням журнальних ілюстрацій (Bland, 1974: 245). На основі видавництва журналу «Ілюстровані лондонські новини» була видана «Ілюстрована лондонська книга для читання» для учнів та вчителів. Після ілюстративної титульної сторінки у вступі задекларовано: «Позбавити навчання того страху, з яким молоді люди занадто часто до нього ставляться, і посипати квітами стежки, що ведуть до знань, означає зробити благо для всіх, хто цікавиться справою освіти, будь то вчителі чи учні.» (The Illustrated Book, 1851: 3). У вступі також викладено пояснення великої кількості ілюстрацій та книжкового оздоблення, що, за думкою укладачів, заспокоїть юного читача. Книга містила уроки англійської мови, словник, а також оповідання, такі як «Паломництво школяра», що демонстрували вікторіанські цінності. Усі тексти були доповнені мальованими різностильовими буквицями та ілюстраціями різних форматів. Лише вступна частина мала ілюстративну кінцівку. Висока ймовірність, що такий підхід до вирішення читанки зацікавив українського видавця П. Куліша для оформлення власного видання.

Читанка П. Куліша публікувалась двічі: у 1857 році та у 1861 році в скороченому варіанті через цензурні перешкоди. (Нахлік, 2007: 168)

Як зазначає дослідник С. Єфремов, П. Куліш та Д. Каменецький займались не лише власним

видавництвом, а й мали вплив на друкарні та видавництва Петербурзької громади. У 1867 році в типографії Ю. Штрауса був виданий «Чигиринський Кобзар на малоросійськомъ наречіи» Т. Шевченка з використанням трьох буквиць з «Граматки» (Літера «С» в квітах, літера «Ч» з вписаним козаком та літера «Б» з гілок дерев). Художнє оформлення «Чигиринського Кобзаря» тотожне читанці П. Куліша, проте з іншими різностильовими буквицями різних розмірів, використанням типографських друкованих літер великих розмірів та кінцівками, частина яких надрукована за допомогою декоративних політипажів замість ілюстрацій.

Висновок. Дослідивши походження графічних елементів книжкового оздоблення та ілюстрацій «Граматки» П. Куліша можна стверджувати, що вона демонструє найкращі здобутки мистецтва

європейської книги свого часу. Проаналізувавши каталоги та вихідні матеріали для публікацій книжкових видань в європейських країнах, можна зробити висновок, що читанка (буквар) українського діяча наслідує європейські традиції оформлення книг середини ХІХ століття, виховуючи тим самим високий смак та естетичне сприйняття українського читача. Визначено, що графічна єдність оформлення досягалась шляхом підбору зображень схожої манери (буквиці, кінцівки) або копіюванням авторських робіт з привнесенням власного трактування (сторінкові ілюстрації), які задавали єдиний стиль усьому виданню.

Таким чином, «Граматка» П. Куліша була взірцем високого європейського рівня художнього оформлення навчальної літератури та зберігає до сьогодні найкращі традиції вітчизняної видавничої справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравченко О. Загальна характеристика підручників для дітей за авторством Пантелеймона Куліша. Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство. Міжвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. ХХ. С. 260-265.
2. Куліш П. Граматка. Санкт-Петербург : Типографія П.О. Куліша, 1857. 149 с.
3. Нахлік Є.М. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель. Наукова монографія у двох томах. Том 1: Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. Київ : Український письменник, 2007. 461 с.
4. Українська графіка ХІ – початку ХХ ст. : альбом / уклад. А. В'юник. Київ: Мистецтво, 1994. 328 с.
5. Статеева В., Шаркань В. Навчитися по-своєму читати...До 150-річчя букваря П. Куліша. День. 2007. №225. 22 грудня. Режим доступу: URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/navchytysya-po-svoemu-chytaty> (дата звернення: 05.09.2025)
6. Єфремов С. В тісних рамцях. Українська книга 1798-1916 рр. Київ : Український науковий інститут книгознавства, 1926. 30 с.
7. Bland D. A history of book illustration : the illuminated manuscript and the printed book. Berkeley : University of California Press, 1974.
8. Midolle J. Album du Moyen-Age. Composé et exécuté par Midolle, Artiste, Ecrivain, Compositeur. Strasbourg : Emile Simon fils, 1836. 242 p.
9. The Illustrated London Reading Book. Third edition. London : Illustrated London News (Firm), 1851. 266 p.
10. Silvestre J. Alphabet-album. Collection de Soixante Feuilles d'Alphabets Historiés et Fleuronnés, tirés des Principales Bibliothèques de l'Europe. Paris : J. Techener, 1843. 112 p.
11. Wahlen Ad. Specimen des caracteres letters de fantaisie, vignettes, fleurons et ornements typographiques. Bruxelles : Societe Typographique Belge (Ad. Wahlen et. Cie), 1846. 326 p.
12. Saint Mary (the Blessed Virgin) with the Christ Child. Engraving. Rawpixel. Режим доступу: URL <https://www.rawpixel.com/image/13955603/saint-mary-the-blessed-virgin-with-the-christ-child-engraving> (дата звернення: 05.12.2025)

REFERENCES

1. Kravchenko O. (2009) Zahalna kharakterystyka pidruchnykiv dlia ditei za avtorstvom Panteleimona Kulisha. [General characteristics of textbooks for children authored by Panteleimon Kulish.] Aktualni problemy slovianskoï filolohii. Seria: Lihvistyka i literaturoznavstvo. Mizhvuz. zb. nauk. st., Berdiansk. 20. 260-265. [in Ukrainian]
2. Kulish P. (1857) Hramatka. [Hramatka] Sankt-Peterburh : Typohrafiia P.O. Kulisha. [Typography of Panteleimon Aleksandrovich Kulish] 149 p. [in Ukrainian]
3. Nahlik Ye. M. (2007) Panteleimon Kulish: Osobystist, pysmennyk, myslytel: naukova monohrafiia u dvokh tomakh. Tom 1: Svitolhiad i tvorchist Panteleimona Kulisha. [Panteleimon Kulish: Personality, writer, thinker: scientific monograph in two volumes. Vol. 1: Worldview and creativity of Panteleimon Kulish]. Kyiv : Ukrainskyi pysmennyk. 461 p. [in Ukrainian]
4. Ukrainska hrafika XI – pochatku XX st.: albom. (1994) / [uklad. A. Viunyk] [Ukrainian graphics of the 11th – early 20th centuries: Album / [compiled by A. Viunyk] Kyiv : Mystetstvo, 328 p. [in Ukrainian]
5. Stateeva V., Sharkan V. (2007) Navchytysia po-svoiemu chytaty...Do 150-richchia bukvaria P. Kulisha. [Learn to read in your own way...To the 150th anniversary of the primer P. Kulish.] Den, 225. 22 hrudnia. URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/navchytysya-po-svoiemu-chytaty> [in Ukrainian]
6. Yefremov S. (1926) V tisnykh ramtsiakh. Ukrainska knyha 1798-1916 rr. [In a tight frame. Ukrainian book 1798-1916] Kyiv : Ukrainskyi naukovyi instytut knyhoznavstva, 30 p. [in Ukrainian]

7. Bland D. (1974) A history of book illustration : the illuminated manuscript and the printed book. Berkeley : University of California Press. 480 p.
8. Midolle J. (1836) Album du Moyen-Age. Composé et exécuté par Midolle, Artiste, Ecrivain, Compositeur. [Album from the Middle Ages. Composed and performed by Midolle, Artist, Writer, Composer] Strasbourg : Emile Simon fils. 242 p. [in French]
9. The Illustrated London Reading Book. (1851) Third edition. London : Illustrated London News (Firm), 266 p.
10. Silvestre J. (1843) Alphabet-album. Collection de Soixante Feuilles d'Alphabets Historiés et Fleuronnés, tirés des Principales Bibliothèques de l'Europe. [Alphabet-album. Collection of sixty sheets of illustrated and flowered alphabets, taken from the principal libraries of Europe] Paris : J. Techener, 112 p. [in French]
11. Wahlen Ad. (1846) Specimen des caracteres letters de fantaisie, vignettes, fleurons et ornements typographiques. Bruxelles : Societe Typographique Belge (Ad. Wahlen et. Cie) 326 p.
12. Saint Mary (the Blessed Virgin) with the Christ Child. Engraving. Rawpixel. URL: <https://www.rawpixel.com/image/13955603/saint-mary-the-blessed-virgin-with-the-christ-child-engraving>

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025